

HIKAKO ADIZKEREN PARADIGMEN AURKEZPENA

Leioa, 1994.10.04

B. Oyharçabal

Badu abantzu mende laurden bat egin zituela Euskaltzaindiak aditzaren jokabidearen batzeko lehen urratsak, 1971ko udan bildu baitzen lehen aldikotz horretako izendatua izan zen batzorde berezia.

Bi jokabide nagusi agertu omen ziren orduan: bata, P. Altuna, batzorde hartako idazkariaren hitzetan erraiteko, *antzinako jatortasun-abe-rastasunak, zernahiren gaindik gorde nahi zituenena*, eta besteak, aldiz, *eguneroko premiari (...) begiratuz, formarik erabilienak, maizenik ahotan eta lumatan hartzan ditugunak, finkatu nahi zituztenena* (Euskera, 1977: 669). Bigarren ikusmolde hau zutenek zuhurragotzat zeukaten abiadura hartan hikako adizkera alokutiboak paradigma batueta rik baztertzea.

Badakigu, azken joera hau nagusitu zela orduan, eta beraz hitanoko paradigma alokutiboak batu gabe gelditu zirela orduan. Haatik, sartu ziren paradigma batueta n hikako forma zuzenak, erran nahi baitu IKUSI DUK edo ETORRI ZAIN bezalakoak.

Handik zenbait urtetara, 1977an, Euskaltzaindiak onartu zituen aditz batzordeak prestatu rikako adizkera trinkoen paradigmak, gisa horretan emana izan baitzen aditzaren batzeko bigarren urratsa.

Egun hirugarren urratsa emaitera dago Euskaltzaindia, eta eman aitzin biltzar honetan aurkezten ditu, euskara batuko hitanoarentzat egokienik iduritzen zaizkion paradigmak.

Hastetik jar ditzagun proposamen honek dituen mugak. Hiru dira bereziki aipatzekoak, eta hirurak erabilerari dagozkionak.

Lehenik lagun arteko adizkera alokutiboak baizik ez ditugu emaiten hemen, ez errespetua dakarten zukako (edo xukako) adizkera alokutiboak. Dakigun bezala, azken alokutibotasun mota hau ekialdeko euskalkietan baizik ez da bizi, molde hedatu batean bederen. Gisa horretan erran daiteke dialektalki aski markatuak direla berenaz, eta euskaldun gehientzat arrotzak edo guti ezagunak.

Lagun arteko adizkera alokutiboak, aitzitik, garai guzietan, euskalki guzietan erabiliak izan dira. Gisa horretan, batzeko premia premiatsuago

zen haien kasuan, eta bateraketaren obratzea ere teknikoki molde desberdinean agertzen zen.

Bigarren puntua: proposamen honek ez ditu zehazten, zuzenean behintzat, alokutibotasuna mugatzen duten ingurumen sintaktikoak. Dakigun bezala adizkera alokutiboak ez dira nolnahi non-nahi erabiltzen, baizik eta, nolabait erraiteko, solas mailako marken hartzeko libro diren adizkeretan. Zein diren hauek, ez da, haatik, beti hain erraz finkatzea, garaian eta euskalkien arabera aski aldaketa handiak gertatu baitira, azken mende honetan bereziki.

Baina hain zuzen ere, ez da egungo proposamenaren gaia adizkera alokutiboetako dagozkien ingurumenen zehazki finkatzea, eta horretaz zerbait jakin nahi duenak Gramatika batzordea egiten ari den gramatikan aurkituko du behar duen informazioa, literatura tradizioan oinarritua (ikus EGLU II, 387-392. o.). Dugun erran halere, delako muga horrek ondorio zerbait izan duela hemengo zerrendetan, haietan ez baitira sartu aurrizki menderatzaile bat behar duten adizkerak, hala nola *ba-* baldintzakoa behar dutenak, edo *b(e)-* aginterakoa dutenak. Horrela BEDI, BETOR, BALEGO, edo BALEZA-ren aldaera alokutiborik ez da aurkituko hemen.

Hirugarren eta azken ohar orokorra euskara batuari doakio. Adizkera alokutiboen zerrenden eraterakoan, aurretikako erabakien ildotik ibili da batzordea, eta, orok uler dezaketenaz, nekez egin zezakeen bestela.

Hiru modutan ulertzeko da puntu hau:

— Lehenbizikorik, aukeren egiteko orduan batzordea saiatu da aitzinetikako filosofiaren atxikitsera, tradizioaren eta egungo euskararen artean halako oreka bat xerkatuz, eta paradigmaren erregularatasuna, sinpletasuna eta argitasuna kontuan hartuz, bai eta, hein batean bederen, egoera sozio linguistikoa ere. Orohar aski interpreta-errazak dira zerrendetako adizkera alokutiboak eztabadakakoak ezagutzen dituen edonorenzat.

— Bigarrenetik 2. pertsonako indizeari buruz lehenagotik onartutakoa ez dugu berriz auzitan jarri. Horrek puntu batean bereziki bazuen garrantzia. Tokako indizearen forma silabikoa denean beti -A- forman emana dugu, eta ez -KA- forman, tokako forma zuzenak batzerakoan horrela erabakia izan baitzen. ZUAN eta ZIAN, beraz, eta ez ZUKAN edo ZIKAN.

Hirugarrenetik, zerrendak osatzerakoan lehenagotik eztabadakako paradigmaketako moldatu zerrendei batere zeharkatu gabe jarraiki gatzaz-

kie, nahiz horrek behartu gaituen batzuetan usatu gabeak izan diren, eta diren, paradigma batzuen moldatzera.

Har dezagun adibide bat. Badakigu, euskara batuan NOR-NORI-NORK saileko aditz laguntzaileen paradigmak DIT modukoak direla aspektu marka erabilia denean. Orainaldiko KE-dun adizkeretan, datiboa lehen pertsonakoa denean, DIDAKE edo DIZKIGUKE bezalako formetan, hots, nekez atzeman daiteke hikako lekukotasunik literatura tradizioan, forma hau eztabadakako erregistroan ere usatu gabea baita aditz batuari kasu honetan oinarria eman dion gipuzkeran. Horrelakoetan, batzordeak, usaiako erregelak aplikatuz, eta bereziki beste ondoko euskalki batzuetan erabili auzo hurbileko formetan oinarriturik, eratu ditu adizkera alokutiboak. Ohar honek, nola ez, adizkera trinko askorentzat ere balio du.

Kontuan har, bestela egin izan balu batzordeak, aditzera emanen zuela jadanik onartu adizkera batzuek ezin izan zezaketela aldaera alokutiborik, eta dakigunaz ez da horrelako adibide bihirik agertzen literatura guzian. Makurrik ez egiteko asmo onaren izenean are makur makurragoa eginen zen beraz.

Bide beretik, erran dezagun oraino, batzordeak ez duela eskurik sartu nahi izan, ez baitzen haren egitekoa, esateko, noiz ziren eztabadakako paradigmetakoa adizkera batuak ziren bezala zuzenean, menderagailurik gabe, erabiltzekoak, eta beraz alokutibotasunari irekiak, eta noiz ez. Arazo hau adizkera trinkoetan agertzen zen bereziki, baitira haietan forma batzuk orain artinoko tradizioan menderagailu bat izanik bakarrik agertzen direnak. Ordean, ez da erraz erraitea zein diren adizkera horiek, adizkera trinkoen paradigmak erabilera urriko formez beterik baitaude. Are gehiago batzuetan menderagailu ez den morfema batekin bakarrik agertzen dira literatura tradizioan adizkera horietarik batzuk, araberako forma euskara batuko zerrendetan ez sarturik ere. Har dezagun, esaterako, EGIN aditza. NOR-NORK saileko formak menderagailu batekin kausitzen ohi ditugu 20. mendea arteko literaturan. Aitzitik, KE-dun adizkeretan edo -IDI- erroarekin agertzen da menderagailurik gabe; adibidez, *nik zer dagiket?* dio Gazteluzarrek (Egia catolicak, 163. o.). Ordean, aditz horretako orainaldiko KE-dun formak ez ziren sartu euskara batuko zerrendetan. *Dagiket* kontuan ez harturik, zer egin *dagit* adizkerarekin? Hots, nola kontsidera, euskara batuan onartuak izanik, literatura lekukotasunen arabera menderagailu batekin erabiliak izan diren forma horiek? Behar zena aurretik erabakia nolabait hunki edo murriztu? Zenbatetaraino? 20. mendeko erabilera berriak baztertu behar ote ziren? Gai hori berez ez baitzen haren egitekoetan sartzen, batzordeak ez du nahi izan gora-behera horietan zuzenean sartu, eta ohar bat egina izan da,

arazoa abisu orokor baten bidez agertzen duena, eta adizkera trinkoen paradigmen hastapenean emana izan dena.

Garbi izan bedi, beraz, aldaera alokutiboak eskaintzen direla hemen erabilerak kontuan hartu gabe, eta eztabadakako paradigma eratu zireneko eztabaidetan, edo haiei dagozkien murritze lanetan, sartu gabe.

Halaber, baina gauzak aurkako aldetik ikusirik, euskara batuko paradigmatan sartu ez ziren adizkeren aldaera alokutiboak ez ditugu emaiten hemen, tradizioan ongi oinarrituak izanik ere. Hots, ez da aurkituko hemengo zerrendetan adizkera alokutiborik, aurretik euskara batuan onartu adizkera bati ez dagokionik. Esan gabe doa forma horiek ez direla txartzat jotzen, baizik eta eztabadakako aldaeren parean emaiten.

Jokabide honen funtsa markadura alokutiboari behatzeko moldean datza. Euskal gramatikagintzan egin ohi denaz, adizkera alokutiboak arau morfosintaktikoen bidez eratorririko adizkera gisa kontsideratu ditugu, ez bereber dabilzan forma gisa.

Beraz, aditz batuko eztabadakako paradigmatik soil-soilik, baina oso-rik, kontuan harturik eratu dira hikako paradigmatik.

Aise hauteman zitekeenaz, errazago gertatu da aditz laguntzaileei zegozkien adizkera alokutiboen onartzea, adizkera trinkoei zegozkienak baino.

Aditz laguntzaileentzat bost pundutan bildu ditugu erabaki orokorra eskatzen zuten arazoak:

- erro-aldaketa noiz emaiten den;
- aditz erroaren aitzinean -I- bat edo palatalizazio zerbait grafian agertu behar denetz, noiz eta nola;
- orainaldiko adizkeretan D- aurrizkia Z- bihurtu behar denetz, eta noiz?
- indize alokutiboak adizkeraren barnean duen tokia;
- *EDUN aditzaren NOR-NORK saileko pluralgilearen formaren finkatzea.

1. ADITZ LAGUNTZAILEEN ERRO-ALDAKETAK

Adizkera alokutibo batzuk ez dira zuzenean eztabadakako adizkeretarik eratoritzen. Nolabait erraiteko, erro-aldaketa eskatzen dute. Bi aditz laguntzaileekin agertzen da, bereziki, arazo hau, IZAN-ekin eta

*EDUN-ekin, bi kasuetan datiborik gabeko formetan. Bi kasu hauek bata bestearen ondotik ikus ditzagun.

1.1. IZAN-ekin

IZAN-ekin gertatzen den aditz erro aldaketak bi dudazko kasu sortarazten zituen. Alde batetik, KE ahalkizunaren marka duten formetan (guk hemen KE-dunak deituko ditugunetan), eta bestetik ez-oraineko tempusetan NOR 3. pertsona duten formetan.

1.1.1. KE-dun adizkerari so egin diezaiegun lehenik.

IZAN aditzarekin erro aldaketa euskalki guzietan gertatzen da, orainaldiko eta iraganaldiko KE gabeko formetan. Are gehiago, erroaz aldaturaz NOR-NORK saileko adizkerak baliatzen dira orduan euskalki guzietan. Zubereraz, baxenabarreraz, goi nafarreraz, bizkaieraz, lapurteraz edo gipuzkeraz, denetan DA → DUK bilakatzen da, eta NINTZEN → NINDUAN. Pertsona guzietan molde erregularrean gertatzen da aldaketa hori (toki bakoitzeko modu berezian noski), eta, beraz, batasunerako bidearen aurkitzea erraz izan da. Aski zen horretako NOR-NORK saileko forma batuen hartzea.

KE-dun formetan gauzak ez ziren hain argi haatik. Alabaina Leizarraga batek, adibidez, DATEK (Luk 1, 15) adizkera alokutiboa erabiltzen zuen orainaldiko KE-dun formetan (erro aldaketarik egin gabe). Iraganaldian, ordean, ZATEAN (Mat. 11, 23) bezalako formak erabiltzen bazituen batzuetan, beste batzuetan ZUKEAN (Joan, 11, 21) bezalakoak ere bazerabiltzan, azken kasu honetan erro aldaketa egiten zuelarik.

Alegiazko hipotetikoetan ere horrelako zerbait gertatzen da. Bonaparteren taulei behatzen zaienean (*Le verbe basque en tableaux*, Bilduma, I, 184) ikus daiteke, LITZATEKE adizkerari dagokion aldaera alokutiboan erro aldaketa badela lapurteran eta zubereran (LUKEK, LUKEN / LÜKEK, LÜKEN), ez ordean bizkaieraz (LITZATEKEK, LITZATEKEN) eta ez gipuzkeran (LITZAKEK, LITZAKEN). Are gehiago, Bonaparteren datuen arabera, gipuzkera eta bizkaiera ez datoz beti bat alegiazko paradigma eratzeako orduan. Bizkaieraz pertsona guzietan atxikitzen da IZAN aditzaren erroa, eta adibidez NINTZATEKE adizkeraren molde alokutiboa NINTZATEKEK da; gipuzkeraz, aitzitik, erro aldaketa gertatzen da lehen pertsonarekin: NINDUKEK, NINDUKEN / GINDUKEK, GINDUKEN.

Gauzak horrela izanik, joerak euskalkien artean nola banatzen diren eta zeri buruz doazen ikusirik, azkenean erro aldaketa pertsona guztietan eta NOR bakarreko paradigma guzietan agertaraztea proposatzen du

Euskaltzaindiak, KE-dun formentzat salbuespenik egin gabe, ez orainaldian, ez iraganaldian, ez alegiazkoan ere, paradigma guztietan NOR bakarreko formaren ordeztuz, *EDUN-en paradigmako formak ditugula, bigarren pertsonako indizeak ergatiboaren tokia duelarik: NAUKEK / NAUKEN, NINDUAN / NINDUNAN, NINDUKEK / NINDUKEN.

1.1.2. Orain, hari berari jarraikiz, beha dezagun hurbilagotik zer gertatzen den 3. pertsonarekin, IZAN-en NOR bakarreko saileko iraganaldian eta alegiazkoan.

Erro aldaketa onarturik ere, beste arazo bat agertzen da. Alabaina euskalki guzietan ez dituzte berdin emaiten ez-oraineko 3. pertsonako adizkera alokutiboak.

Batzuek, bazterretakoek bereziki, EDUN-en paradigma erregularra erabiltzen dute forma alokutiboetan, hots forma ergatibodunetan gertatzen den indize-mugimendua ez dute erakusten forma alokutiboetan. ZEN eta ZIREN adizkeren aldaera alokutiboak ZUAN, ZUNAN eta ZITUAN, ZITUNAN formakoak dira, ez NOR-NORK saileko HUEN formakoak.

Erdialdeko euskalkietan ordean, gipuzkeraz bereziki, gauzak ez dira horrela agertzen. Hemen ere Bonaparteren emaitzei behatuz gero UKAN eta UNAN dira gipuzkerako formak, jokabide zuzenean ere aurkitzen ditugunak. HUEN forma bera Bonapartek biltzen ez badu ere, lapurtera klasikoan ere aurkitzen da, Etxeberrri Ziburukoaren lanetan bereziki.

Hemen joera nagusiak zein izan diren ikusirik, ZUAN eta ZUNAN formen alde jo dugu proposamenean, eta hala-hala egin dugu alegiazko araberako adizkerentzat ere: LUKEK, LUKEN eta LITUZKEK, LITUZKEN; (eta ez HUKK, HITUZKE modukoak).

1.2. Bigarren erro-aldaketa, edo guk hemen molde horretan aurkezten dugun aldaketa, *EDUN aditzarekin, NOR-NORK sailean, agertzen da, orduan -U-ren ordeztuz, -I- erroa agertzen baita.

Bonaparteren taulen lekukotasuna onartzen badugu, *du* adizkerari *jok* forma alokutiboa dagokio bizkaieraz (hartan U aditz erroa gorderik dagoela pentsa dezakegularik), baina *dik* besteetan.

Ordean, forma batean gertatzen den sasi batasuna ez da baitezpada gero ondoko paradigma guztietan kausitzen.

Adibidez, lehen pertsona objektua duten formetan erro aldaketa ez da beti agertzen. Horrela NIAIK-en ondoan NIAUK forma ere kausitzen da lapurtera klasikoan. Halaber Urtek NIAUK eta NIAUTEK for-

mak emaiten ditu objektua lehen pertsona singularrekoa denean (-U-erroa atxikiz), baina GIAITIK eta GIAITIZTEK (-I-erroarekin) lehen pertsona pluralekoa denean (*Grammaire cantabrique basque*, 158. eta 161. o.).

Bonaparteren bildumak, bestalde, jokabideak euskalkien arabera kanbiatzen direla salatzen digu: NAU adizkerari NAJOK, NATXIOK, NIAK eta NAIK adizkera alokutiboak dagozkio.

Hemen ere literatura tradizioa ikusirik eta erregularitasuna ere kon-tuan harturik, paradigma guztietan -I- erroa atxekitzea erabaki da. Beraz, NAIK eta GAITIK, NINDIKEK eta GINTIZKEAN formak proposatzen dira.

2. ADITZ LAGUNTAILEEN ERROAREN AITZINEAN EDO AU-RREALDEAN -i- SARTU ALA EZ SARTU

Segurenaz ere eztabaida gehienik sortu duen puntua izan da hau. Euskara zaharrean, nola egun ere oraino zenbait euskalkitan, joera da -I- bat aditz erroaren aitzinean agertarazteko adizkera alokutiboetan.

Aditz laguntzaileekin arazo hau IZANen NOR-NORI saileko for-metan, edo *EZANen eta *EDINen KE-dun formetan bereziki agertzen zen.

Ez da dudarik euskararen barneenik finkatua den tradizioan lehen si-laban -I- agertarazten dela. Ordean, asko euskalkitan atzeraka joan da joera hau. Lehenik *EZAN edo *EDIN laguntzaileekin, baina IZANekin ere bai.

Adibidez, literaturan, lapurteraren kasua aski adierazgarria dugu ho-rretan. Leizarraga NIAITEK (*ezniaitec scandaliza*, Mat. 26, 33), eta Urtek NIAZAKETEK / GIAITZAKETEK emaiten zituzten (*Grammaire can-tabrique*, 217. o), baina jadanik Gazteluzar batek NEZAKEN zioen noka: *Mundua kreatu ez banu (...) orai hiregatik krea nezakeen (Egia catolikak, Prefazioa, 29. o.)*, hala nola 200 urte geroago Elizanburuk ere NEZA-KEK baitzioen; ez NIEZAKEK.

NATZAIIO-ren forma alokutiboa NATXAKOK emaiten du bizkaia-rentzat Bonapartek (palatalizazioa markaturik gelditzen delarik), baina NATZAYO (-I-rik gabe beraz) gipuzkera eta lapurterarentzat. Hirugarren

pertsona subjektua delarik, ZAIOK emaiten du gipuzkeran, berriro ere -I- gabe, nahiz ZIAYOK den lapurteran haren tauletan. Halere Elizanburuk *P. Adame*-n ZAIOK zioen, eta ZAITAK, -I-rik gabe, beraz.

I-ren agerpena modu erregular batean tratatu nahiago izan dugu. Edo onartzen zen eta paradigmetan modu erregularrean sartzen zen. Edo ez zen batere egiten. Erran gabe doa arteko aterabidea ere har zitekeela. Ordean, nola eman mugak: noiz bai, noiz ez? Kasuistika batean sartzea ez zen egoki ikusten, eta horrengatik, adizkera alokutiboen kasuan joera zahartuak edo irregulartasuna sortaraz zezaketenak nahiago izan ditu baztertu batzordeak. Horrela asko duda-muda erabili ondoan proposameneko paradigmetan -I-rik ez emaita erabaki du azkenean, *EDIN eta *EZAN aditzekin bereziki aski forma zaharkituak agertzen baitziren orduan. Beraz, NAITEKEK eta NAKIOKEK, NAZAKEK eta GAITZAKETEK, NATZAIOK eta GATZAIKIOK hobetsi dira, egungo euskaldunaren belarrietan franko gogor diren NIAITEKEK eta NIAKIOKEK, NIAZAKEK eta NIAZAKETEK, NIATZAIOK eta GIATZAIKIOK adizkerak baino.

3. ADITZ LAGUNTAILEETAKO ORAINALDIKO ADIZKERETAN PERTSONA AURRIZKIRIK EZ DENEAN ADIZKERAK *d*- EDO *z*-BEHAR DUEN HASTAPENEAN

Arazo hau aurrekoari zuzenean lotua da. Alabaina 1. eta 2. pertsonak aurrizki direnean, -I-rik ez emaitako erabakia hartu ondoan ez da dudarik gelditzen formari buruz: NIAITEKEK ez bada: NAITEKEK.

1. edo 2. pertsonako aurrizkirik ez denean, ordean, nola -I-ren sartzak aurreko herskaria Z bilakaraztea ekarri baitu orainaldiko adizkera alokutiboetan, -I-rik ez emaitako erabakia harturik ere, bi forma gelditzen dira: bata D-rekin, bestea Z-rekin. Adibidez, DAKIOKE adizkerarentzat, DAKIOKEK (gipuzkeran), ZAKIOKEK(lapurteran) eta DITAKIOK (zubereraz) emaiten ditu Bonapartek (*Le verbe basque en tableaux, Bilduma*, I, 289. o), eta araberan DEZAKEK, ZEZAKEK edo DIZAKEK, DEZAKE formarentzat.

Puntu horri buruz, aditz laguntzaileen kasuan, erdibidetik jo du baztordeak. Adizkerak anbiguitaterik sortzen ez duten kasuetan D- utzi du aurrizki gisa, adibidez *EDIN-en forma KE-dunentzat (DAITEKEK, DAKIOKEK), baina Z- hobetsi du anbiguitaterik sor daitekeen kasuetan, erran nahi baitu ergatibodunetan; adibidez: ZEZAKEK (ezt. DEZAKE) eta ZIDAK (ezt. DIT) onartu dira, eta ez DEZAKEK eta DIDAK.

4. **INDIZE ALOKUTIBOAREN TOKIA ADIZKERA LAGUNTZAILEEN BARNEAN**

Solaskideari dagokion indize alokutiboa adizkeretan beti atzizki gisa agertzen da gure paradigmetan. Haatik ikustekoa da oraino beste indize pertsonalen arabera zer tokitan agertu behar den alokutiboarena.

Tradiziorik finkatuenean indize alokutiboa datiboarenaren eskui-
nean da. Adibidez NOR-NORI saileko aditzetan, datiboaren indizea alo-
kutiboarena baino lehenago agertzen ohi da: ZAIOK edo ZAIGUK.

Ergatiboaren indizearekin gauzak ez dira hain argi. Badirudi joera nagusia dela alokutiboaren indizea ergatiboarenaren ezkerrean emaita DIAT forman bezala.

Sintagma ergatiboa 3. pertsonakoa eta pluralekoa denean, besterik da, halere. Orduan bi forma bereziki agertzen dira:

– DITEK eta JUEK mendebaldean;

– DIE ekialdean, jadanik 16. mendean Leizarragaren eta Etxepare-
ren lanetan kausitzen duguna. Azken forma hau A+E, ordena horretan emanikako elkarketarik sortua da, indize alokutiboa (-A-) indize ergati-
boaren (-E) ezkerrean izanik.

Erregularitasuna, indizeen usaiako ordena atxikitzen duen, azkenik aipatu adizkera honen alde zen. Ordean ordenari behatu orde, formari so egiten bazaio DITEK forma, -TE atzizkia atxikitzen baitu, eta aloku-
tiboari bere tokia uzten baitio, anitzez erregularrago da, bestea baino.

Egia da DIATE forma harturik azken arazoa konpontzen dela, bai-
na iduritu zaio batzordeari piska bat artifiziala izanzen zela bide horretari-
rik jotzea, DIE eta DIATE bi formen arteko paralelotasuna ez baita argi,
ez ikusgarri, hiztunentzat.

Horregatik, kasu honetan -TE ergatibo pluralaren marka alokutiboarenaren ezkerrean emaita hobetsi da.

Bide beretik, alokutiboaren indizea KE morfemaren eskuinean emaita hobetsi da, hori baita joera zabalduena: NIKEK eta LIKEK, be-
raz.

5. ***EDUN ADITZ LAGUNTZAILEAREN INDIZE PLURALGILEA**

Azken arazoa *EDUN-en NOR-NORK saileko formetan agertzen da: zer forma eman behar zaio absolutiboaren indize pluralari: -IT- ez-

tabadakako formetan bezala (DITUT), ala -ZK-, NOR-NORI-NORK sailiko formetan bezala (DIZKIK)?

Puntu horretan, bai tradizioak, bai euskalkien arteko hedaturak (1), bai erregularitasunak, bai hizkuntza ekonomiak -IT-ren alde bultzatzen zuten, eta ez da eztabaidarik sortu: DITIAT, ZITIAN, LITIZKEK, ... besterik gabe onartu dira.

Horra beraz, zein izan diren aditz laguntzaileen forma alokutiboen batzeko erabili diren irizpideak.

Gisa batez, ber problemak agertzen ziren aditz trinkoekin ere. Ordean, Euskaltzaindiak, bi atal berezitan ikertu ditu paradigmak ez baitzen segur jokadura batean onartzen zen moldea, bestean ere berdin komeni gerta zitekeela.

Ikus dezagun, bada, orain aditz trinkoez zer dioen proposamenak.

Nahiz eztabaidak berex egin diren, oro har erran daiteke aditz trinkoetan ere aditz laguntzaileetan onartu jokabide berak onetsi direla.

6. ADIZKERA TRINKOETAKO LEHEN SILABAN *i*-RIK SARTZEA ALA EZ SARTZEA PERTSONA INDIZEAREN ONDOTIK

Aditz trinkoen kasuan ere lehen silabaren formaren auzia molde orokor batean agertzen zen, eta oso eztabaidatua izan da.

Gaur egun oraino anitz euskalkitan molde batean edo bestean agertzen dira NIAGOK edo NIOAK bezalako formak. Haatik iraganaldian edo alegiazkoan aski itxura zaharkitua hartzen dute NIENTHORREAN edo GIEUNDEKEK bezalako adizkerak.

Jadanik Urteren garaian, orainaldiko adizkerak, eta horien artean KE-gabekoak eta gaineratikoak, desberdintzen ziren puntu horretan. Izan ere NIAGOK eta NIATHORK emanik, gero NENGOAN, NAGOKEK, eta NATHORKEK emaiten zuen (I-rik gabe). Aldiz Leizarraga batek NIANGOAN emaiten zuen, adibidez, iraganean ere.

Hemen ere batzordeak nahiago izan du puntu horri buruz erabaki bakarra hartu, kasuistika beldurgarri batean sartu baino. Askotan

Ekialdean eta mendebalean baina gipuzkeran ere aurkitzen da -IT- pluralgilea forma alokutiboetan, Bonaparteren arabera behintzat. Adibidez, *Le verbe basque en tableaux* idazlanean DITUT formari dagokion adizkera alokutiboak hauek dira: ZETIKAT (G), JITUBADAZ (B), DITIAT (L, Z) (Bilduma, I, 339. o). Bonapartek bildu eskuizkribuetan ere molde horretakoak dira bildurikako gipuzkerazko formak: ZETIKAT, ZITIAGU, ZETIK (Ik. Pagolak (Zuz.) argitara emanikako *Bonaparte ondareko eskuizkribuak, Gipuzkera-6*, 3100-3105.o).

-I-ren onartzeak anitz forma zaharkitu ekar baitzezakeen, zuhurrago iruditu zaio molde berriagoen onestea, eta I-rik gabeko adizkerak hobetsi ditu ondorioz.

-I- ez emanik, palatalizazioarengatik silabaren forman batzuetan agertzen diren beste ganbiamenduak ere ez ditu onartu batzordeak, adibidez eztabidakako adizkeretako orainaldiko A ---h E bilakatzen denekoa. Izan ere bestelakoa da tradizio nagusia, ekialdekoa bereziki, baina ez bakarrik hangoa, bizkaieraz ere palatalizazioaren markaren ondoan aurkitzen baita -A- lehen silaban: NAIAGOK, GAYAGOZAK, edo JAKIAT bezalako formetan bezala. Horrela orainaldian NAGOK, NATORREK, eta hauek bezalako formak sartu dira paradigma batuetan, ez NEGOK. Haatik, ikusiko dugu berehala pertsona aurrizkirik gabeko adizkeretan beste soluzio bat proposatzen dela honen ondoan.

7. ORAINALDIKO ADIZKERA TRINKOETAKO LEHEN SILABAN FORMA PERTSONA AURRIZKIRIK EZ DENEAN

Orainaldiko adizkera trinkoetan pertsona aurrizkirik ez denean bi arazo mota agertzen dira.

Lehenbizikoa da ea Z- ala D- behar den haien hastapenean. Asko euskalkitan gaur egun duda handiak agertzen dira puntu honi buruz, eta aditzen arabera gauzak aldakorrek dira. Adibidez, Toribio Etxebarriak, Eibarko euskara aurkeztean (*Flexiones verbales y lexicon del euskera dialectal de Eibar*), D- emaiten du *etorri* eta *ibili*-rentzat (DATOK, DABIK), baina iota beste batzuetan: JOAN aditzarekin edo ergatibodunetan. Iparaldean, P. Barbier-en *Piarres* eleberria ikertzen bada, batzuetan ZABILAK, ZAKIK,... aurkitzen da, baina beste batzuetan DIAUDEK. Lapurtera klasikoan ere, -I- agertzen delarik, aldaketak baditugu. Leizarragak beti D- atxikitzen du hasieran: DIAGOK, DIAUDEK, DIATZAK, DIARIOK, DIOHAK. Ordean, Gazteluzarrek Z- emaiten du beti: ZIOK, ZIAGOK, ZIAUDEZEK, ZIATZAK,...

Gauzak horrela izanik, batzordeak jokabide bakarra hartu du, eta Z-ren aldekoa izan da.

Bigarren arazoa da ea, Z-ren ondotik, -A- edo -E- izan behar duen horrelako adizkeren lehen silabako bokalak (erro hasiera kontsonantikoa denean); adibidez, ZARAMAK ala ZERAMAK? Bi erabilera agertzen dira egungo euskaran, eta -A- nolabait erregularrago bada eztabadakako paradigmari hurbilagotik jarraikiz, gaurko erdialdeko hiztun askorentzat oso sartuak dira -E-rekilako formak.

Kasu honetan, iritziak ezin batera ekarriz, hautua libro utzi nahiago izan du Euskaltzaindiak. Horrela, ZAGOK / ZEGOK, ZABILEK / ZEBILEK, ZAKUSAK / ZEKUSAK, etab...bikoteak sartu ditugu paradigmatan, oraingoz behintzat euskara batuan bi moldeak ontzat emaiteko proposatuz.

8. ADIZKERA TRINKOETAKO ERROAREN ETA INDIZE ALOKUTIBOAREN ARTEKO LOTURA

Aditz trinkoek sortzen zituzten arazo berezien artean nabarmenena, aditz erroaren ondoko loturak emaiten zigen.

Alabaina indize alokutiboa aditz erroari lotzen zaionean, eta hau kontsonantikoa denean (orduan, pratikan, -L edo -RR du bukaeran erroak), euskalkiek ez dute denek jokabide bera.

Batzuetan kontsonante erortzen da: DABIK, DATOK,..., nahiz orduan, zenbaitetan grafian bederen, idazten den kontsonantea: DABILK, DATORK, ZAKARK,... Joera hau bizkaierarena da gehienbat.

Beste batzuetan, -E- loturazko bat emaiten da: NABILEK, NATO-RREK, ...

Azkenik Iparraldeko joera da hartan A- agertzen baita aditz erroari josia. Ordean -A- hori eztabadakako adizkeretan ere agertzen da (DABILA / ZABILAK).

Batzordearen hautua loturaren markatzearen aldekoa izan da hori baita joera nagusia. Bi loturazko bokalen artean, berriz, -E- hobetsi da. Kontuan har indize alokutiboa silabikoa denean ere agertzen dela loturazko bokala: ZAKARREAT / ZAKARRENAT; ZARABILEAT / ZARABILENAT, etab... (ik. beherago 10. puntua).

9. NOR BAKARREKO ADIZKERA TRINKO BATZUETAKO PLURAL-GILEA

Aurreko puntua erabaki ondoan, duda gelditzen zen ea DOAZ, GOAZ, DATOZ, GATOZ bezalako adizkera alokutiboetan E loturazkoa erabiliko zen, edo -ZA hartuko zen pluralgile gisa. Hautua honelakoa zen: DOAZEK / DOAZEN ala DOAZAK / DOAZAN? Eta berdin iraganaldian: ZIHOAZEAN / ZIHOAZENAN ala ZIHOAZAAN / ZIHOAZANAN?

Kasu honetan bigarren aukeraren alde jo du batzordeak, pluralgile forma gisa -Z(A) hobetsirik (-Z hutsa baino).

10. INDIZE ALOKUTIBOAREN TOKIA ERGATIBOAREN ERETZEAN

Indize alokutiboaren tokiaren arazoa adizkera ergatibodunetan beziki agertzen zen, oroz gainetik aditz erroaren bukaera kontsonantikoa zutenetan (DAKARGU bezalako adizkeren forma alokutiboetan, hots). Izan ere, erroaren bukaera bokalikoentzat batasun bidea aski argia zen: ZAKIAT / ZAKINAT hobestekoa zen ZAKIDAK / ZAKIDAN baino. Ordean, erroaren bukaera kontsonantikoekin -E- loturazkoaren arazoa agertzen baitzen, gauzak beste modu batean agertzen ziren: ZAKARREAGU / ZAKARRENAGU ala ZAKARGUK / ZAKARGUN? Azkenik, jokabide erregularrari lehentasuna eman dio batzordeak, pertsona indize ergatiboaren aurrean utzirik beti indize alokutiboa, bai erro bukaera bokalikoetan: ZARAMAAT / ZARAMANAT (ez ZARAMADAK / ZARAMADAN), bai kontsonantikoetan -E- loturazkoa sartuz: ZAKARRREAT / ZAKARRENAT (ez ZAKARDAK / ZAKARDAN).

Halere, aditz laguntzaileekin bezala, ergatiboaren indizea -TE pluralgilea delarik indize alokutiboa haren eskuinean ematea onartu du batzordeak: NAKARTEK / NAKARTEN eta ZAKITEK / ZAKITEN (ez NAKARREATE / NAKARRENATE edo ZAKIATE (ZAKIE) / ZAKINATE (ZAKINE) bezalakorik).